

ТУРЕЦЬКА КРИНИЦЯ – УНІКАЛЬНА ПІДЗЕМНА СПОРУДА В с. ЗЕЛЕНА ЛИПА

Штучний колодязь, що називається Турецька криниця, розташований поблизу села Зелена Липа, на краю каньйону річки Дністер. Він відомий з 19-го століття. Колодязь, глибиною 14,5 м, і з квадратним перетином 1,5×1,5 м, був видобаний в гіпсовій породі і продовжений в підстиляючому пісковіку. Припускається культове призначення споруди, пов'язане з язичницьким святилищем Давньої Русі 11-12 ст., що розташоване на цьому ж місці. Проте, колодязь міг бути висічений й давнішим населенням. В майбутньому необхідне археологічне вивчення самого об'єкту.

Ключові слова: Турецька Криниця, Зелена Липа, Дністровський каньйон, релігійна структура, язичницьке святилище.

Bogdan RIDUSH

TURETSKA KRYNYTSIA – A UNIQUE SUBTERRANEAN STRUCTURE IN ZELENA LYPA

An artificial well, called Turetska Krynytsia (ukr. - Turkish Well), is situated near Zelena Lyra Village, on edge of the Dniester River canyon-like valley. It is known since the 19th cent. The pit, 14.5 m deep, and with the square-like section 1.5×1.5 m, was cut in the gypsum rock and continued in the underlying sandstone. The religious purpose of the structure, linked to the Old Rus' pagan sanctuary of 11-12 cent., placed at the same site, was suggested. By the way, the pit could be built by some earlier population. The archaeological study of the pit itself is needed in the future.

Keywords: Turetska Krynytsia, Zelena Lyra, Dniester River canyon-like, religious structure, pagan sanctuary.

Описуючи ділянку правого берега Дністра між селами Баламути (теперішня Баламутівка, Заставнівського р-ну) і Перебиківці (нині Хотинського р-ну) О. Афанасьєв-Чужбинський писав: «Між скелями, де, за переказами жили розбійники, імена яких не дійшли до нашого часу, існує донині глибока яма на зразок колодязя. Що це не справа природи – підтверджують правильно продобані стіни, що йдуть по схилу і зберігають майже квадратну форму. Кажуть, начебто внизу там були підземні ходи, що в цих ходах сховані скарби. Припустімо, перекази ці сумнівні, як і повсюдні перекази, пов'язані з подібними урочищами; припустімо, немає там ніяких скарбів, але в кожному разі було б цікавим ближче знайомство з цим підземеллям, яке видобане в скелі, звичайно з якоюсь метою. Не було в мене часу чи, краще сказати, не мав я засобів для цього пошуку; притому на землі приватних власників не завжди й зручні такі пошуки, але якомусь науковому товариству не завадило б поритися в цьому урочищі, в закутку, куди, сміливо можна сказати, не заїжджав іще не тільки вчений, але й жоден мандрівник. Хтозна, які знахідки могли би бути наслідком археологічних досліджень. Що це не колодязь – нема й мови: по-перше, під боком Дністер – отже води не могло бракувати; по-друге, пробивати колодязь у кам'яній скелі не було потреби, коли можна було зробити це у м'якшому ґрунті, нарізті, закриті місці, куди проникаєш не тільки з трудом, але й з небезпекою для життя, чіпляючись за віття, – все це служить доказом, що тут або був хід, що вів бозна-куди, або просто прихисток людей, що мали потребу ховатися в нетрях. Не задовольняючись прогулянкою в супроводі когось із дроворубів – місцевих селян, які нічого не могли сказати мені про печеру, – я впросив ржавинського поміщика з їздити зі мною в цю чудесну місцину. Ми їздили, добиралися до отвору, але не наважувалися спуститися в глибину через те, що видно дно і не помітно ніякого ходу. Пан Добровольський [прізвище ржавинського поміщика – Б.Р.], зрештою, говорив мені, що кілька років тому глибина була значніша і що як від землі, що обсіпається, так і від опалого листя, утворювалося підвищення»¹.

Це повідомлення, безперечно, стосується Турецької Криниці (Турецької Кирниці). Саме під такою назвою (хоча її і не наводить Афанасьєв-Чужбинський) місцевому населенню здавна відома штучна підземна споруда – вертикальна штольня у гіпсах поблизу с. Зеленої Липи. Пам'ятка розташована на схилі ерозійного мису, у верхній частині дністровської стінки. Колодязь прорізує на 11-метрову товщу міоценових гіпсів і в нижній частині, на контакт з підстелюючими піскуватими вапняками, розкриває невелику природну карстову порожнину в гіпсах. Продовжуючись у пісковиках, він загалом сягає 14,5 м, але ймовірно йде ще глибше, адже його дно засипане рихлими наносами. У плані колодязь прямокутний, шириною 1,5×1,5 м. Лише у нижній частині на стінах добре збереглися сліди (треки) від інструменту, яким обтесували стіни. Перше наше обстеження об'єкту в 1980 р. не виявило жодних знахідок. У 1998 р. було проведене шурфування дна колодязя на глибину 1,8 м (до 14,5 м), яке показало, що в минулому

¹ Афанасьєв-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Россию. – Ч. II. Очерки Днестра. – Спб: А.Ф.Возунов, 1863. – С. 54-55.

колодязь справді був значно глибший і його дна поки що не досягнуто. Жодних підземних ходів на дні цього колодязя справді не виявлено, окрім вузьких непрохідних карстових каналів на глибині біля 11 м. Археологічних знахідок на дні колодязя також поки що не зроблено. Натомість на дні виявлено декілька пісковикових брил, які, ймовірно, є залишками обмурування колодязя в його нижній частині. Продовження розчистки об'єкту утруднюється тим, що з північно-східного боку в колодязь випала величезна гіпсова брила, що є частиною його стіни (рис. 1). При подальшому заглибленні в наноси існує небезпека й подальшого перевертання цієї брили, проте необхідність подальшого спелеоархеологічного вивчення цього об'єкту видається очевидною.

В одній із статей В. Артюх характеризує підвищення, у якому вирубано колодязь, як «насипний курган пірамідальної форми висотою близько 15 метрів. В плані він має чотирикутну, майже квадратну форму. (...) Попередній огляд показав, що найімовірніше в основі кургану знаходиться скеля, засипана землею, в котрій мають бути карстові порожнини»¹. З таким твердженням не можна погодитись, оскільки насправді пагорб є звичайним ерозійним останцем. В його основі справді залягає закарстована гіпсова товща. Проте вкрита вона не насипними ґрунтами, а жовтими четвертинними елювіально-делювіальними суглинками, якими заповнені й багато прокарстованих тріщин. Прямолінійні обриси деяких схилів горба зумовлені антропогенною діяльністю ймовірно вже в ХХ сторіччі. Біля підніжжя скельного мису, в якому вирубано колодязь, можна помітити сліди видобування гіпсового каменю. За відсутності у даній місцевості родовищ чистих вапняків для випалювання вапна, місцеві жителі користувались гіпсом для побілки помешкань. Очевидно, що цим видобутком було частково зруйновано верхню частину однієї із стін колодязя. Час видобутку – не раніше середини ХІХ ст., оскільки О. Афанасьєв-Чужбинський, судячи з його опису, застав колодязь ще неушкодженим. Не можна також виключати, що розкоп під скалою проводився з метою скарбування і пошуку підземних ходів, що ведуть на дно Турецької Криниці.

Походження об'єкту досліджувалось Б.О. Тимощуком², який припускав його культову роль як жертвового колодязя, пов'язаного із давньоруським язичницьким храмом ХІ-ХІІ ст. розкопаним поряд, на вершині пагорба. Він справедливо вважав, що для спорудження такого колодязя потрібно було багато зусиль, але практичного значення він мати не міг, бо вода навколо того пагорба є в надлишку³. Можемо лише додати, що насправді було би марно сподіватись на наявність води в цьому колодязі, адже він закладений безпосередньо біля уступу схилу Дністровського каньйону і породи в яких він вирубаний цілковито здреновані. Тому іншого призначення об'єкту окрім культового справді на гадку не спадає. Та ми вважаємо, що культурно-хронологічна атрибуція споруди на сьогодні залишається остаточно нез'ясованою. З одного боку, І.П. Русанова вважала, що культові колодязі характерні для кельтських та кельтизованих культур і наводить для цього ряд прикладів⁴. З іншого боку, жертвні колодязі ніби присутні на давньоруських Збруцьких городищах-святилищах, розкопаних І.Русановою та Б. Тимощуком. Так, на городищі Звенигород виявлено устя колодязя квадратного перетину 2,4×2,4 м, вирубаного у скелястому матеріку і забитого глиною та камінням. Там було виявлено скорчений кістяк чоловіка із пробитим черепом, а також сокиру, оковку дерев'яної лопати та кераміку ХІІ ст. Автори припустили, що убитий був вкинутий як жертва⁵. Проте до дна колодязь не був розкопаний, а жертвна версія походження кістяка (а не кримінальна чи військова, наприклад) не була доведена. На городищі Богіт виявлено два колодязі, які, як вважається, слугували культовим цілям⁶. Ще у 1998 р. нами було з'ясовано що один з колодязів є карстовим водопоглинаючим понором, який знаходиться на дні карстової лійки. Його походження цілком природне.

¹ Артюх В. Пам'ятки археології на Дністрі // Дослідження Дністра. 10 років громадської екологічної експедиції «Дністер». – Львів-Київ: Політична думка, 1998. – С. 78-101.

² Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (Х - перша половина ХІV ст.). – К.: Наук. думка, 1982. – С. 22-25; Тимошук Б.А., Русанова І.П. Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута // Советская археология. – 1983. – № 4. – С. 161-173.

³ Русанова І.П., Тимошук Б.А. Языческие святилища древних славян. – М.: Науч.-исслед. археологический центр «АРХЭ», 1993. – С. 104.

⁴ Русанова І.П. Истоки славянского язычества: Культурные сооружения Центральной и Восточной Европы в I тыс. до н.э. – I тыс. н.э. – Черновцы: Прут, 2002. – С.30-34, 152.

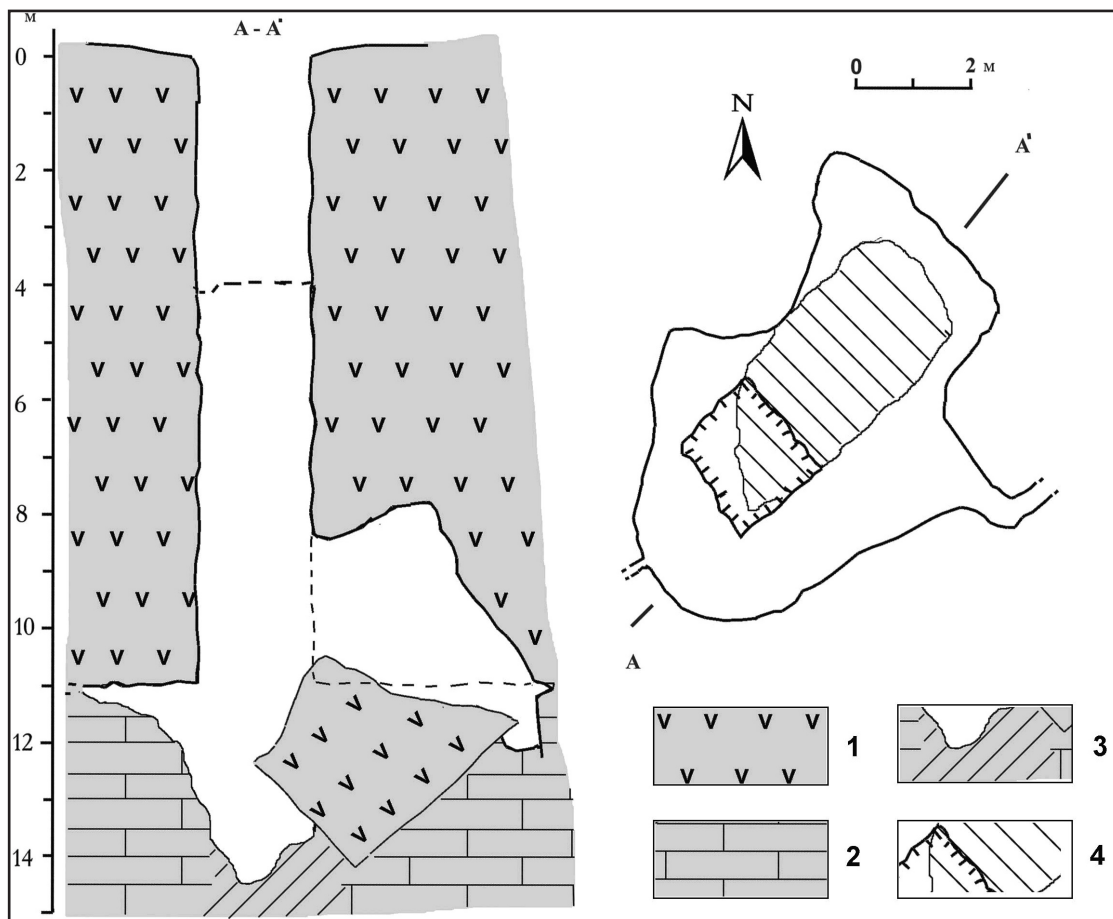
⁵ Тимошук Б.А., Русанова І.П. Славянские святилища... – С. 49.

⁶ Там само... – С. 49.

Звичайно, він міг використовуватись у культових цілях, але це не достовірно не встановлено. Другий колодязь знаходиться біля довгого будинку 2. Він квадратний у плані (3,2×3,2 м), глибина його на час розкопок була 3,8 м. У 1881 р. цей колодязь був розкопаний місцевим поміщиком до глибини 11,34 м, але відомостей про результати розкопок не збереглося¹. І ще одним ритуальним вважається колодязь на городищі Говда, яке розташоване між першими двома, на мису правого берега Збруча. Вал цього городища у південній частині перерізаний колодязем, що згори мав похилі стінки та конусоподібну форму, а з глибини 60 см вертикальні стінки, обкладені камінням та укріплені колодами. У плані колодязь круглий (діаметр 3,4 м). Розкопаний до глибини 3,6 м. Знайдено кераміку XI ст. та кістки тварин². Дещо більш доказовим виглядає неглибокий колодязь (3,5 м), що був розкопаний М. Ягодинською на поселенні Бабина Долина. У заповненні виявлені кістки півня, два жорна, підвіска з ікла кабана та ін.³.

На вершині пагорба, поблизу устя Турецької Крилиці В. Артюхом знайдено великий фрагмент сіроглиняного ліпного горшка, який дослідник відніс до липицької культури⁴. Можливо поблизу будуть знайдені й інші культурні шари. Тож колодязь міг бути споруджений у більш ранній час, ніж давньоруський.

У самій Турецькій Крилиці ми досі не маємо жодних знахідок, які б датували його заповнення, чи вказували на його призначення. Отже, ні датування, ні культурну приналежність цієї підземної споруди на сьогодні ми не можемо вважати остаточно встановленими, а будувати здогади ми можемо лише на підставі аналогій. Тому надалі цей об'єкт потребує звичайного археологічного вивчення.

Рис. 1. План і розріз Турецької Крилиці.

Умовні позначення. Розріз: 1 – гіпси, 2 – піскуваті вапняки, 3 – рихлий заповнювач.

План: 4 – контур колодязя і брила на дні.

¹ Тимошук Б.А., Русанова И.П. Славянские святилища... – С. 36.

² Там само... – С. 99.

³ Ягодинська М.О. Жертовні споруди зі Звенигородського городища-святилища // МДАПВ. – 2002. – Вип. 8. – С. 169-174.

⁴ Артюх В. Пам'ятки археології на Дністрі // Дослідження Дністра. 10 років громадської екологічної експедиції «Дністер». – Львів-Київ: Політична думка, 1998. – С. 78-101.